

Franzos Karl Emil. Das Volkslied der Kleinrussen // Franzos Karl Emil. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien. Dritte Auflage. — Stuttgart, Berlin: Cotta, 1912. — S. 1-38.

Притолок С.А. Роман Гром'як и его вклад в изучение пересечений немецкого и украинского литературных пространств в контексте литературной коммуникации.

В статье рассматривается научный вклад профессора Р.Т. Гром'яка в области сравнительного литературоведения, в частности в сфере литературной коммуникации. Отмечается, что определяющими в процессе исследования взаимодействия национальных литератур стали предложенные ученым подходы к трактовке понятия литературной рецепции, которую он рассматривал как процесс, находящийся в постоянной динамике и непосредственно связан с трансформацией предметности литературной критики как основы изучения взаимодействия литератур. Автор статьи подчеркивает, что продуктивным полем для проекции определенных теоретико-концептуальных матриц академик Гром'як считал историко-литературный материал украинско-немецких литературных взаимосвязей второй половины XIX - первой половины XX века.

Ключевые слова: Роман Гром'як, литературная рецепция, литературная коммуникация, литературная компаративистика

УДК 821.161.2 : 81'373.21

О.Д. Харлан

**Топографія свого–чужого у книзі Романа Гром'яка
«Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з
того вийшло...»**

Книга «Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло...» Романа Гром'яка розглядається під кутом зору теорії топографії Чужого Бернгарда Вандельфельса. Взаємопов'язаність категорій «свій» і «чужий» дає можливість подати розуміння твору Романа Гром'яка в аспекті їх з'ясування. Аналізуються: наявність певних меж і децентрованості суб'єкта (мотив вертепу та двійництва), плюралізація місця (топос бібліотеки), багатозначність топографічних образів,

перехрещення між різними синхронно і діахронно впорядкованими зонами чужості, топографія появи-зникнення («політика чужості»).

Ключові слова: топографія Свого-Чужого, вертеп, двійництво, топос, «політика чужості».

Kharlan O. Topography of Own-Alien in the Roman Hromiak's book "Vertep, or As i became by the people's deputy of the ussr and what happened..."

The book "Vertep, or as i became by the people's deputy of the USSR and what happened..." by Roman Hromiak is considered from the angle of the theory of the topography of Alien by Bernhard Vandelfels. Interconnectedness of the categories "own" and "alien" gives an opportunity to give an insight into the work of Roman Gromiak in the aspect of their elucidation. Analyzed: the presence of certain boundaries and the subject's decentralization (the motive of vertep and twinties), pluralization of a place (library topos), ambiguity of topographical images overlap between synchronous and diachronic ordered alienation zones, topography of appearance-disappearance ("politics of alienation").

Keywords: topography of own-alien, vertep, twinties, topos, "politics of alienation".

Книга Романа Гром'яка з жанровим визначенням «спогад-роздум» і бароковою навою «Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що того вийшло» опублікована в 1992 р. в бібліотеці журналу «Тернопіль». «Хронологічно, – пише автор у зверненні до читачів, – виклад роздумів про минуле і майбутнє, вражень від поточних подій вкладається в період з 10 лютого 1990 до 7 січня 1992 року» [2, с. 6]. І продовжує «"Вертеп" є образом переломного в нашій історії часу, свідченням учасника подій національного відродження. Кризь призму своєї родини і Тернопілля автор наскільки міг вдивлявся у світ» [2, с. 6]. Отже, погляд на твір з погляду категорії «свого» є логічним і впливає з авторського трактування мети твору. Водночас зауважимо, що категорія «свого» невід'ємна від категорії «чужого», адже світ «свого» знаходить специфіку, своєрідність тільки в процесі усвідомлення «чужого», зіткненні та спілкуванні з ним. Відомо, що протиставлення «свій» та «чужий»

відбувається завжди крізь призму ставлення людини до навколишнього світу, бо людина споконвіків визначає межі «свого» світу й тим самим передбачає існування інших, «чужих» світів.

У сучасній філософській, культурологічній, літературознавчій думці категорія Чужого, що презентує одне з основних понять життєвих відчуттів, є однією з найважливіших. Проблема Чужого–Іншого в її філософсько-культурологічній інтерпретації повною силою заявила про себе наприкінці ХХ століття, творчо увібравши попередній теоретично-філософський дискурс. Традиційне історико-філософське опрацювання можна знайти ще у Платона, Аристотеля, пізніше в Гегеля. Вже в ХХ ст. до неї звернулися Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Г.Г. Гадамер, Е. Левінас та ін.

Зустріч із Чужим – його прийняття чи неприйняття, підпорядкування йому, панування над ним чи діалог із ним – спонукає до вслухання у власне «Я», відкриття в ньому досі не знаного, переоцінку й оновлення, коли перебудовуються позиції, в яких «своє» існує відносно «чужого» та «універсального», загальнолюдського.

Така взаємопов'язаність категорій «свій» і «чужий» відсилає нас до праці Б. Вальденфельса «Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого» [1] і дає можливість подати розуміння твору Романа Гром'яка в аспекті з'ясування цих категорій.

Б. Вальденфельс визначає особливості топографії як способу дослідження: завдяки їй окреслюються шляхи, межові лінії, зв'язки та перехрестя, тобто віддається перевага з'ясуванню відкритих і обмежених зв'язків перед систематичним закріпленням. Топографія у «Вертепі» Р. Гром'яка, за висловом філософа, «займається охопленням і відтворенням форм і предметів місцевості, посилює згадану просторову орієнтацію, яка протидіє однобічній орієнтації на лінійний історичний час і прогресивний розвиток і через це постійно проблематизує припущення, що чуже є просто тим, що вже або ще є недоступним» [1, с. 8]. Отже, можемо зробити висновок, що розуміння Чужого з погляду

топографії як способу дослідження включає в себе відцентрове прочитання тексту, в якому простір обмежений і безмежний, пов'язаний із всечассям (минулим, сучасним і майбутнім), а досвід часу детермінує «занепад певного розуміння та очікування історії»; поняття Свій можливе тільки за умови існування поняття Чужий.

Філософ висловлює думку, що Чуже має не тільки свої часи, але й свої місця. Осмислюючи появу феномену Чужого, автор вважає, що причиною появи стала зміна в Новий час «розуміння розуму і ролі суб'єкта» [1, с. 6]. Наголошуючи на такому явищі як наявність певних меж і децентрованості суб'єкта, філософ констатує: «Коротше кажучи, немає жодного світу, в якому ми повністю перебуваємо вдома, і немає жодного суб'єкта, котрий був би господарем у власному домі» [1, с. 7]. Думка, що певним чином синхронізується із роздумами Романа Теодоровича, адже як сучасні, так і ретроспективні записи наповнені мотивом роздвоєності, необхідності відшукування самого себе як для особи, так і для України. Власне, автор натякає на це вже в заголовку, а потім і розшифровує в записі від 13 травня 1991 р.: «Вертепний мотив зв'язаний з двійництвом. Він досліджується в літературі, наприклад у Франка («Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Хома з серцем і Хома без серця», «Лель і Полель»). Він зловісну роль відіграє в житті політиків: двійника мав Гітлер, двійника мав Сталін... Подвійність все виразніше виявляє себе «перебудова»: один вимір для «трудящих», другий – для себе (себто авторів «перебудови»), третій – на експорт» [2, с. 291]. Тому дуже часто люди, поняття, обставини, які характеризуються в книзі з підписом «своє» реально вписують в категорію «чужого» і навпаки: депутати Верховної Ради як Союзу, так і України, знайомі локуси московського аеропорту чи готелів, і в той же час невідомі простори Вашингтона, Нью-Йорка.

Характеризуючи Чуже як топографію чи «місцеопис», Б. Вальденфельс визначає таку його специфіку: топографія пов'язана з топосом, простором, який можна розуміти в традиційному його вияві (Аристотелева «Фізика») і в

посткартезіанському. Автор звертає увагу і на такий аспект: плюралізація місць у формі Тороі, у місцях виникнення пояснення. Важливим є те, що Тороі охоплює не тільки множинність, мережі місць, але й поняття, що обмежують місце (мости, межі тощо). Таким чином, уможлиблюється виникнення гетеротопії (множинність місць), а також атопії (відсутність місця), що вказують на «прірви безміцевості». Основне припущення вивчення Чужості, за Вальденфельсом, є те, що Чуже первинно слід мислити, виходячи з «місць Чужого, як «десь не тут» і як поза-порядкове (Außerordentliches), яке не має якогось постійного місця й уникає впорядкування (Einordnung). Поділений на місця простір, натомість, слід мислити так, щоб він припускав свої та чужі місця без того, щоб від самого початку звузити чи скасувати відмінність Свого від Чужого» [1, с. 7]. Цікавим топосом цього плану у творі Романа Гром'яка є топос бібліотеки, який постає в різних вимірах: від читання Біблії дідові Рогоцькому [2, с. 25], купівлі 20-томника Івана Франка, що став джерелом справжньої філології для юного студента, академічна бібліотека на вулиці Стефаніка в студентські та аспірантські роки (про аспірантські згадує так: «То були для мене найщасливіші часи: щодня від рання до пізнього вечора сидиш у бібліотеці АН, нікуди не квапишся, ніхто тобі не заважає» [2, с. 85]) і до бібліотеки Українського католицького університету у Філадельфії: «Тут живу, тут є бібліотека... Сплю з книжками. Тут є що читати. Треба часу» [2, с. 257]). Бібліотека на далекому континенті перетворює чужий простір на свій, а то й збагачує розуміння свого (йдеться про невідомі видання як попередніх часів (М. Драгоманов, М. Зеров, М. Хвильовий), так і про сучасні авторові речі, наприклад, кілька разів згадуються комплекти журналу «Сучасність»).

У характеристиці Чужого Вальденфельс виділяє три аспекти: місце, володіння, рід, адже Чуже відбувається поза межами свого, належить Іншому, є чужорідним. Серед названих аспектів, на думку філософа, найважливішим є аспект місця.

У «Вертепі» наратор перебуває в оточенні і своїх, і чужих. Невипадково твір побудований так, що топографічні образи перемішуються, зміщуються, навіть перенасичують полотно тексту (особливо, коли йдеться про депутатські зустрічі, поїздки). Часто немає точної вказівки на приналежність до тієї чи іншої категорії, деколи висловлюється жаль щодо неможливості її змінити (особливо, коли йдеться про батьків; це, можемо сказати, найболючіші сторінки твору: «Минає майже тридцять літ, ті спрацьовані люди старіють і хворіють, потребують догляду і взаємодопомоги, ходять одне попри одного, але не поступаються ні кроку одне одному: кожен вірить у своє... Страшно згадати: довгі зимові ночі, ще довші тоді, коли мучать недуги, а двоє старих людей, які колись любили одне одного і народжували дітей, сидять самотньо в своїх кімнатах, сидять добровільно у в'язницях – і не миряться, бо вірять, що віра кожного єдино справедлива...» [2, с. 74]).

Що характерно, автор майже не маркує топографічні зони за ознакою «чужості». Нові місця, ставши об'єктом пізнання, вивчення, поселення, визначаються як свої. Цікаво, що Б. Вальденфельс, з'ясовуючи типи чужості, зазначає, що «кожний порядок діяльності або життя підпорядковується специфічним селекціям і виключенням, він утворює певні умови доступності та недоступності, тобто також своїості та чужості» [1, с. 27].

У творі зустрічаємо ще одну цікаву ознаку чужого простору, коли «між різними синхронно та діахронно впорядкованими зонами чужості виникають різноманітні перехрещення» [1, с. 28]. Одне й те ж явище видається і своїм, і чужим, а особа може бути місцевою та іноземною, близькою та чужорідною. Таким є опис Першого Конгресу Міжнародної Асоціації Україністів (27 вересня – 3 жовтня 1990 року): «... вигнані з рідної землі то нуждою, а хто завойовниками, емігранти зробили чи не більше для України, її національного престижу, ніж суцільні в Україні політики, економісти, доктори, академіки...» (с. 107), або ж опис української еміграції в США: «Говоримо (з Леонідом

Рудницьким – О.Х.) про відчуття України: по чому і як ми відчуваємо батьківщину. Професор, що народився у Львові, вчився в Німеччині, каже: я вже американець. Розумію зв'язок з Україною, але живу, як американець» [2, с. 262]. Таке бачення свого і чужого дає можливість розшифрувати авторське ставлення до своїх персонажів, визначити їх своєрідну приналежність.

Йдучи за матеріалами твору, можна говорити і про топографію появи-зникнення, що було спричинене більшовицькою владою, яка відносно української землі проводила, за Б. Вальденфельсом, «політику чужості», яка «перекреслює усі намагання розуміння та порозуміння» [1, с. 39]. У тексті часто зустрічаються топоніми з подвійними назвами (колись і тепер), а історія села Антонівці стає прикладом не «географічної несправедливості», коли назва зникає мапи, а трагічного знищення цілого населеного пункту за непокору.

«Вертеп» є своєрідною ілюстрацією ключового у філософії Б. Вальденфельса поняття «респонзивності» – на виклик невідомого і чужого формується відповідь, а опозиція «звернення (домагання) – відповідь» має в собі респонзивну відмінність, яка проявляється в тому що домагання і відповідь не сходяться в чомусь загальному. В опозиції «свій – чужий» як структурі відносин «домагання – відповідь» для логосу «чужого» відкриваються нові можливості. Вони полягають у тому, що домагання Чужого можливе тільки тоді, коли воно відсилає до Свого; в іншому випадку воно не має смислу, бо відсутня структура передрозуміння.

Текст дає можливість побачити своєрідну мапу авторського світу в різних вимірах: точковому (мотив одного місця, хати, дерева тощо); лінійному (мотив дороги), площинному (мотив поля, лісу, бездоріжжя), сферичному (мотив космосу, неба). Вони переплетені та поєднані через авторське бачення, топографія Свого прочитується через ретроспекції в історичних, географічних, політичних розповідях і роздумах, яскравими проявами

фактуальності, що повністю превалює над фікційністю, авторським баченням світу, про який він розкажує в теперішньому часі, як основи для майбутнього.

Література

1. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Бернгард Вальденфельс. – К. : ППС – 2002, 2004. – 204 с.
2. Гром'як Р. Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло... : спогад-роздум / Р.Т. Гром'як. – Тернопіль : [б.в.], 1992. – 335 с. – (Бібліотечка журналу «Тернопіль»; вип. 3)

Харлан О.Д. Топография Своего-Чужого в книге Романа Громьяка «Вертеп, или Как я стал народным депутатом СССР и что из этого вышло...».

Книга «Вертеп, или как я стал народным депутатом СССР и из этого вышло...» Романа Громьяка рассматривается под углом зрения теории топографии Чужого Бернхарда Вальденфельса. Взаимосвязанность категорий «свой» и «чужой» дает возможность представить понимание произведения Романа Громьяка в аспекте их выяснения. Анализируются: наличие определенных границ и децентрированности субъекта (мотив вертепа и двойственности), плюрализация места (топос библиотеки), многозначность топографических образов, пересечение между различными синхронно и диахронно упорядоченными зонами чуждости, топография появления-исчезновения («политика чуждости»).

Ключевые слова: топография Своего-Чужого, вертеп, двойственность, топос, «политика чуждости».